

III. ХАЛҚАРО РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

Факторы международного развития
International Development Factors

AMERIKASHUNOSLIK ILMIY TADQIQOTLAR YO'NALISHI SIFATIDA

Ulugbek Ishanxodjayev

Abstract: Maqolaning maqsadi Amerika tadqiqotlarining tarixiy konteksti va zamonaviy dolzarbligini taqdim etishdir. Fanning asosiy paradigmalari va ularning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi ahamiyati o'rganiladi. Amerika tadqiqotlarining mustamlaka davrida paydo bo'lganidan XX asr o'rtalarida to'liq ilmiy ixtisosga aylanishigacha bo'lgan evolyutsiyasi va uning baynalmilalshuvini ko'rib chiqiladi. Amerika tadqiqotlarining mavzusi, manbalari, geografik asoslari va usullari, shuningdek, ushbu sohadagi ba'zi zamonaviy tendentsiyalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Amerika tadqiqotlari, amerikashunoslik, fanlararo, metodologiya, madaniyat, o'ziga xoslik.

Fanning shakllanish davri. Amerika tadqiqotlari (*American Studies*), yoki Amerikashunoslik – bu Amerika Qo'shma Shtatlarining tarixi, madaniyati, siyosati, iqtisodiyoti va boshqa jihatlarini o'rganadigan fanlararo soha. U uzoq rivojlanish tarixiga ega va tadqiqot uchun keng ko'lamli mavzularni qamrab oladi.

Amerikashunoslik ushbu nom ostida faqat XX asr uchichi o'n yilligining o'rtalarida tadqiqot yo'nalishi sifatida qabul qilina boshlandi. Biroq, amerikashunoslik akademik maqomi rasmiylashtirishdan oldin yuzlab yillar davomida keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar mavzusi bo'lgan. Tadqiqotchilar - tabiatshunoslardan tortib siyosiy faylasuflargacha, geograflardan tortib adabiyotshunoslargacha - Amerika haqida o'zlarining ixtisosliklari kabi turli xil maqsadlarda yozganlar. Fangacha bo'lgan Amerika tadqiqotlari XVII asrning boshlarida Yangi Angliyaga Puritan ko'chmanchilari kelishidan to XX-asr boshlarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oldi. Mazkur davrda ko'plab an'anaviy fanlar bo'yicha ishlaydigan olimlar tobora ko'proq o'rganish markazi sifatida Qo'shma Shtatlarga murojaat qilishgan.

Mustaqillik urushidan va 1783-yil sentabrda Parij shartnomasi imzolangandan so'ng Qo'shma Shtatlar Yevropaning yirik davlatlari hisoblashishga majbur bo'lgan suveren davlatga aylandi. Biroq, bu maqomga ega bo'lish, yangi mamlakatning barcha aholisi darhol o'zlarini va o'z yerlarini yaqindan ilmiy qiziqishga loyiq ob'ektlar deb bilishni anglatmaydi. To'g'rirog'i, bu masalada bir tomondan, yangi millatning siyosiy o'zini-o'zi anglashi bilan, ikkinchi tomondan, uning intellektual o'ziga ishonchi o'rtasida vaqt oraliq mavjud. "XIX asrning o'nlab yillari davomida amerikaliklar Yevropaga nisbatan cheklab bo'lmas tortishuvni his qilishdi, ular bu yerni bilim ishlab chiqarish markazi deb hisoblashni davom etishdi, bir muncha vaqt davomida yevropaliklar va

amerikaliklar o'rtasida intellektual tengsizlik mavjud bo'lib, ular ko'pincha ilm-fan masalalarida Yevropa ustunligi tuyg'usini boshdan kechirdilar...buni, ayniqsa ta'lim tizimining evolyutsiyasidan kuzatish mumkin. Universitetlar Amerika zaminida 17-asrning birinchi yarmidan beri mavjud bo'lsa-da, mustaqillikdan keyin ham ularning o'quv dasturlari asosan "Eski dunyo"dagi oliy ta'lim modellariga bog'liq bo'lib qolgan, amerikalik talabalar Yunon, lotin, mantiq, ritorika va ilohiyotni o'rganishda o'zlarining Oksford va Kembrijdagi hamkasblariga taqlid qilishgan" [1, 35].

XIX asrning birinchi yarmida Yevropaning doimiy intellektual ustunligini hisobga olgan holda, "Eski dunyo"da Qo'shma Shtatlarni an'analar va amaliyotlarni akademik o'rganish bo'yicha dasturlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega emas edi. Biroq, XIX asrda yangi millat rivojlanishining fenomenal dinamikasi Amerika tarixi Yevropa universitetlarida o'rganish ob'ektiga aylanganda Amerikashunoslikni shakllantirishga yordam berdi. Xalqaro e'tirofqa sazovor bo'lgan ilk Amerika tadqiqotlari sohasidagi fundamental ish XIX fransuz diplomati va mutafakkiri Aleksis de Tokvilning (*Alexis de Tocqueville*) "Amerikadagi demokratiya" asaridir. Birinchi kitob (2 jildidan iborat) 1835-yilda, ikkinchisi (2 jildda) 1840-yilda nashr etilgan. Ushbu tarixiy-siyosiy risolada chet eldagi yosh mamlakat, uning eng muhim xususiyatlari haqida batafsil ma'lumotlar mavjud bo'lib, o'sha davrning o'qimishli yevropaliklarida chuqur taassurot qoldirdi. De Tokvil bu asarini ham sayohatchi sifatidagi kuzatishlari, ham qo'lidagi adabiyotlar asosida yozgan. Ko'p sabablarga ko'ra "Amerikadagi demokratiya" risolasi tarixchilar, siyosatshunoslar va sotsiologlar tomonidan talab qilinadigan klassik asar maqomini oldi. Unda bayon etilgan g'oyalar va qoidalar amerikalik olimlar tomonidan keng muhokama qilinmoqda [2, 48].

Bu fan rivojiga yana bir muhim hissa yirik fransuz tarixchisi va publitsisti Jyul Mishelning (*Jules Michelet*) "XIX asr tarixi" asarida, xususan, Amerika inqilobi va AQSHning mustaqil davlat sifatida shakllanish jarayonini tadqiq etgani

Amerika tadqiqotlarining asosiy paradigmalari ijtimoiy mojarolar va inqirozlar natijasida vujudga kelgan: Amerika inqilobi; Mustaqillik urushlari; G'arbga hududiy ekspansiya; mamlakatning rivojlanish yo'llari haqidagi tushunchalarning to'qnashuvi; Fuqarolar urushi; korporatsiyalarni qayta qurish va jadal rivojlantirish; moliyaviy inqirozlar va Buyuk Depressiya; sotsial darvinizm ruhida bozor ideallari va amaliyotlarini ma'qullash; jahon urushlari; iqtisodiyotni tartibga solishda davlatning rolini oshirish; 1950-yillarda iste'mol madaniyati va konformizmning gullab-yashnashi; 1960-yillardagi fuqarolik huquqlari harakati va tenglikchi ommaviy safarbarlik; markazsizlashtirish, xususiylashtirish, globallashtirish va boshqalarni rag'batlantiradigan neoliberal va neokonservativ imperativlarning ta'siri.

Inqirozlar va yuksalishlarning uyg'unligi, qadriyatlarni doimiy ravishda qayta baholash, o'z siyosiy va iqtisodiy tamoyillarini qayta ko'rib chiqish tarixiy qo'lyozmalar, romanlar, she'rlar, rasmlar, fotosuratlar, teatrlashtirilgan spektakllar, filmlar, teleko'rsatuvlar, dialektlar, geosiyosiy harakatlar, harbiy kampaniyalar, siyosiy

partiyalar, iqtisodiy tuzilmalar, sanoat innovatsiyalari, arxitektura uslublari, tematik parklar, ta'lim tizimlari, sport an'analari va falsafiy g'oyalarni o'z ichiga olgan bir qator tadqiqot paradigmalarini keltirib chiqardi. Amerikashunoslikdagi eng samarali asoslar va paradigmalarning ko'pchiligi bir tomondan millatning izolyatsiyaga sodiqligi va "Ta'qdir kontseptsiyasi" (*Manifest Destiny*) [3, 165] ruhidagi tashqi siyosat faolligi o'rtasidagi dixotomiyadan kelib chiqdi va boshqa tomondan, Qo'shma Shtatlarning shaxsiy erkinlik va tadbirkorlikning universal tasdiqlanishidagi maxsus missiyasini e'lon qildi.

XIX asr oxiri va XX-asrning birinchi yarmida global dinamikaning o'zgarib borishi munosabati bilan Qo'shma Shtatlar ta'sir doirasi kengayib borayotgan kuchga aylangani sayin, uning qanday davlat va millat ekanligini tizimli tadqiq qilish nafaqat amerikaliklarning o'zlari, balki boshqa dunyo mamlakatlari uchun ham dolzarb bo'lib qoldi [4, 117]. Amerikashunoslikning fan sifatida paydo bo'lishi va shakllanishi AQShning o'sib borayotgan iqtisodiy va harbiy-siyosiy qudrati va o'sib borayotgan ta'siri bilan hamohangdir. Agar Amerikaning birinchi tadqiqotlari ixtisosiy infratuzilmani qo'llab-quvvatlamasdan, tartibsiz va improvizatsiyalashgan bo'lsa, keyinchalik Amerikani o'rganish universitet bo'limlari va kafedralari, darajalari va modullari, assotsiatsiyalari va jurnallari tarmog'iga ega bo'la boshladi. XX asrda Amerika tadqiqotlari yanada kengroq va xilma-xil fanga aylandi.

1907-yilda Amerika tarixiy assotsiatsiyasining tashkil etilishi muhim bosqich bo'lib, Qo'shma Shtatlarda va chet elda amerikashunoslikning rivojlanishiga hissa qo'shdi. Bu davrda mamlakatda birinchi amerikashunoslik dasturlari va tadqiqot markazlari paydo bo'lib, bu ixtisoslikning keyingi rivojlanishi uchun asos bo'ldi. Tadqiqotchilar Amerikani istisno holatlari va tabiati nuqtai nazaridan tushuntirishga harakat qilishdi. Yerning bo'shligi, tabiiy resurslarning ko'pligi, diniy taqvodorlik, immigratsiya omillari va irqiy xilma-xillik jamiyatning o'ziga xos tabiati va funksiyasini tasdiqlovchi kalitlari bo'lib tuyuldi. Ushbu harakatga o'sha paytda "Buyuk Depressiyaning" to'satdan boshlanishidan oldin shubhasiz tuyulgan "kapitalistik axloqqa" zid kelishi mumkin bo'lgan olimlar ishtirok etdi. Mualliflar tarix, adabiyot va ijtimoiy fanlar metodlariga tayangan holda, butun jamiyatni qamrab olishiga ishonishgan. Garvard universiteti bu borada peshvolardan biri bo'lib, 1937-yilda Amerika sivilizatsiyasi tarixida fanlararo dastur yaratdi.

Amerikashunoslikda tadqiqot predmeti va usullari. Fanlararo uslub Amerika tadqiqotlari nazariyasi va amaliyotida markaziy o'rinni egallaydi. Amerika qit'asining dastlabki tadqiqotlari asosan parchalanib ketgan bo'lib, ular intellektual faoliyatning turli sohalaridan bo'lgan odamlar tomonidan o'qitilgan va ular o'zlarining ixtisosiy chegaralari doirasida o'z ishlarida kesishuvlarni tasavvur qilmasdan yoki rivojlantirmasdan ishlashga moyil bo'lgan. Amerikashunoslik nasabnomasida dastlab og'zaki materiallarni talqin qilish bilan bog'liq gumanitar fanlar ustunlik qildi: birinchi

navbatda adabiyotshunoslik, tarix, falsafa va dinshunoslik. Vizual va audiovizual kontentga yo'naltirilgan fanlar tarixan kam namoyon bo'lgan, ammo so'nggi texnologik va madaniy yutuqlar amerikashunoslikda tasviriy san'at, arxitektura, fotografiya, kino, televidenie va musiqa, hozir esa Internet kabi sohalarni tahlil qilishni mustahkamladi.

Amerikashunoslikning evolyutsiyasini ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarning jadal rivojlanishi bilan vujudga kelgan ijtimoiy fanlar - antropologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik, iqtisod, huquqshunoslikning paydo bo'lishi orqali kuzatish mumkin. Bu fanlar amerikashunoslikka amaliy xarakter berdi, chunki ular matnlar yoki tasvirlarni oddiy talqin qilishdan tashqariga chiqdi, Amerika jamiyati duch keladigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va tendentsiyalarni modellashtirish usullarini taklif qildi, irqiy munosabatlar, partiyaviy kurashi, ijtimoiy tengsizlik, iqtisodiy rivojlanish va boshqa dolzarb muammolar olimlardan adolatli va inklyuziv jamiyat yaratish uchun strategik yechimlarni ishlab chiqishni talab qildi. Amerikalik tadqiqotlarda akademizmning bosqichma-bosqich o'sishi shu fanning dastlabki "atomizatsiyasi"ni yengib, turli xil fanlardan fanlararo metodologiyani yaratdi. Amerika universitetlarida o'qitiladigan ba'zi mavzular an'anaviy bo'lib qolgan, ammo ahamiyati pasaygan yoki hatto yo'qolgan mavzular ham bor, masalan, Pensilvaniya universitetidagi AQSh tibbiyoti tarixi moduli [5, 87]. Biroq, bir nechta fanlarni bog'lashga urinish amerikalik tadqiqotlarning asosiy metodologik prinsipi bo'lib, sezilarli o'zgarishlarga duch kelmagan.

Amerikashunoslik amaliyoti fanlararo usulning afzalliklari va ahamiyatini olimlarning vakolat doirasini kengaytirish, yanada xilma-xil akademik hamjamiyatni yaratish va u bilan shug'ullanadigan fanlarning eklektik xilma-xilligini birlashtirishda ochib berdi. Natijada, bunday "ijtimoiy adolat" amerikalik tadqiqotlarning harakatlantiruvchilaridan biriga aylandi, bu esa unga ixtisos chegaralarini hurmat qilishga moyil bo'lgan akademik amaliyotlarga qaraganda ko'proq radikal salohiyatga ega bo'ldi. Amerika tadqiqotlarining fanlararoligi o'z-o'zidan ravshan hodisa bo'lib, tor mavzulardagi klaustrofobiyaqa qarshi chiqdi.

Fanning evolyutsiyasi jarayonida fanlararo yondashuv bir qancha sabablarga ko'ra tanqid qilindi. Shunday qilib, bunday ko'p sonli fanlarni birlashtirish alohida olim haqida gapirmasa ham, universitetning ixtisoslashgan kafedrası yoki fakulteti imkoniyatlarini ortiqcha yuklash bilan tahdid qiladi degan fikr bildirildi. Darhaqiqat, amerikalik tadqiqot ob'ektlarining potensial nomuvofiqligi, bo'shashmasligi yoki yuqori darajada bo'linishi muammosi ular bilan shug'ullanadigan fanlarning birlashishi va ravshanligi va o'ziga xosligini yo'qotishiga olib keldi, an'anaviy fanlar esa barqaror o'zaro ta'sirda bo'lib bir-biri bilan "suyultirilgan". [6, 219]. Biroq, muxoliflar ushbu usulni qo'llab-quvvatlab, "fanlararo tadqiqot hech kimga tegishli bo'lmagan yangi ob'ektni yaratishdan iborat" [7, 134] deb ta'kidlab, adabiyot, musiqa, AQSh siyosiy tizimi va boshqalarni muntazam o'rganishdan tashqariga chiqqan holda

“moslashuvchan qiyosiy matritsa yaratish” orqali ilmiy bilim sohalarining paydo bo'lishiga olib keladi” [8, 49].

Amerika tadqiqotlaridagi boshqa tadqiqot usullari orasida madaniyat, o'ziga xoslik, ichki va tashqi siyosat, migratsiya oqimlari, immigratsiya siyosati, assimilyatsiya va etnik guruhlar xilma-xilligining turli jihatlarini o'rganishga qaratilgan *tarixiy, qiyosiy, madaniy, sotsiologik, siyosatshunoslik va iqtisod* usullari kiradi. Amerikashunoslikning hozirgi tendentsiyalaridan biri post-mustamlakachilik yondashuvidan foydalanish bo'lib, u AQShning mustamlakachilikdan keyingi tajribasini va uning milliy o'ziga xoslikni shakllantirishga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Amerika tadqiqotining geografik chegaralari. Murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lgan ixtisosning dolzarb masalalaridan biri uning geografik makonini aniqlashdir. Ko'pgina ekspertlarning fikriga ko'ra, "amerikalik" atamasi birinchi navbatda butun Qo'shma Shtatlarni nazarda tutadi, bu sub'ektning chegaralari mamlakat chegaralariga mos kelishini anglatadi. Biroq, bu bayonot kamdan-kam hollarda haqiqiy tadqiqot amaliyotlarini sinab ko'radi. Ekstrapolyatsiya mavjud: ba'zi amerikalik olimlar amerikaliklarning hududiy o'ziga xosligi mintaqaviy xususiyatga ega bo'lgan va ko'proq Amerikaning ma'lum bir mintaqasi va ma'lum bir shtati bilan bog'liq bo'lgan davrda rivojlangan voqeliklarga asoslanib, AQSH hududlari o'rtasidagi madaniy va ijtimoiy farqlarni o'rganishga e'tibor qaratadilar [9, 303]. Boshqalar esa, aksincha, Qo'shma Shtatlarni ancha kengroq geografik kontekstda ko'rib, uning ko'plab global oqibatlarini o'rganishda milliy chegaralardan tashqariga qarash zarurligini ta'kidlaydilar. Amerika tadqiqotlaridagi "transmilliy e'tibor" AQShning Markaziy va Janubiy Amerika, Tinch okeani va dunyoning boshqa mintaqalaridagi siyosatini o'rganish imkonini beradi, bu esa Amerika tadqiqotlariga global o'lchov beradi. Shunday qilib, amerikashunoslikning geografik chegaralarini aniqlash milliy va transmilliy jihatlarini hisobga oladigan muvozanatli yondashuvni talab qiluvchi masaladir.

Amerika tadqiqotining asosiy manbalari. Amerika qudratining sabablarini aks ettiruvchi eklektik asarlar va sharhlarning akkreditatsiyalangan fan sifatida to'laqonli ilmiy yo'nalishga aylanishiga amerikashunoslikning rivojlanishi va mustahkamlanishida muhim rol o'ynagan olimlarning muhim ishlarining nashr etilishi yordam berdi. Ular orasida Vernon Parringtonning 1920-yillarning oxirida uch jildda nashr etilgan va Amerika madaniyati va jamiyatiga yondashuvlarni diversifikatsiya qilishda muhim rol o'ynagan "Amerika tafakkurining asosiy oqimlari" (*Main Currents in American Thought*) nomli asari muhim etiborga ega [10, 124].

Parrington tadqiqotining markaziy predmeti adabiyot, xususan, yirik amerikalik yozuvchilar - Kuper, Mark Tven, Sinkler, Emerson, Toro, Xotorn, Melvil, Uitmen, Longfello, Tyorner va boshqalarning ijtimoiy-siyosiy ijodida mamlakatda sodir bo'lgan iqtisodiy va siyosiy voqealarni ijtimoiy-siyosiy ijodidagi aks etishidir. Parrington badiiy

adabiyotga uning tarixiy taraqqiyoti nuqtai nazaridan emas, balki siyosiy tafakkur evolyutsiyasining o'ziga xos aks etishi sifatida qaraydi. Uni matnlarning "izohiy guzalligi" qiziqitirmaydi, balki Amerikada mafkuralarning uzoq davom etgan to'qnashuvining shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga adabiyotning qo'shgan hissasi qiziqtiradi. Amerika adabiyoti, Parrington tushunchasiga ko'ra, "bizning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotimizdan ajralgan soha emas, balki butunlay mafkuraviy kurashga jalb qilingan" [10, 28]. Muallif buni Amerika siyosatiga turli, ham progressiv, ham reaksiyon oqibatlarga olib keladigan bir qator aralashuvlar sifatida baholaydi. Parrington asarida Benjamin Franklin, Tomas Peyn, Tomas Jefferson va Amerika inqilobining boshqa siyosiy mutafakkirlari haqidagi boblar borligi bejiz emas.

Parrington 1776-yilgi Mustaqillik Deklaratsiyasi va 1787-yilgi federal Konstitutsiyada ikkita qarama-qarshi an'ananing boshlanishini topib, uning mohiyati inson huquqlari va mulk huquqi tushunchalarida ifodalangan: "Biz ko'p xato qilmasligimiz mumkin. Amerikaning 1790-yildan keyingi siyosiy tarixini asosan inson huquqlarini e'lon qilgan Mustaqillik Deklaratsiyasi g'oyalari bilan Amerika Konstitutsiyasining mulk huquqlarini himoya qilishning tor amaliy maqsadlariga xizmat qilish uchun mo'ljallangan qoidalar o'rtasidagi kurash sifatida ko'rib chiqamiz" [7, 56]. Parrington bu davrda Amerika siyosiy tafakkuri va siyosiy amaliyotida ikki an'ana paydo bo'lganligini va bu an'analar kelajakda ham davom etganligini ta'kidladi: "Murosasiz dushman falsafiy tushunchalarning birinchisi Amerikadagi agrar harakat yetakchilari tomonidan qabul qilingan va o'z ifodasini Jefferson dasturida, ikkinchisi esa tijorat, kapitalistik Amerika vakillarining ongida hukmronlik qildi va Gamilton federalizmi shaklida paydo bo'ldi" [11, 133].

Parringtonning ishi Qo'shma Shtatlarga sezilarli intellektual nasl-nasab berdi, ammo Ikkinchi Jahon Urushidan keyin ahamiyatini biroz yo'qotdi. Biroq, muallifning Qo'shma Shtatlar uchun progressiv manifestga sodiqligi hali ham Amerikashunoslik sohasidagi ko'plab ishlarni ilhomlantiradi. Bu, ayniqsa, Parringtonning o'z ishining fanlararo bog'liqligiga sodiqligiga taalluqli bo'lib, u "materiallarning murakkabligi va xilma-xilligi, ularning ilohiyot, siyosat va iqtisodga ta'siri" [9, 143] deb tavsiflaydi.

Amerikashunoslikni institutsionalizatsiya qilishdagi yana bir muhim ish Perri Millerning 1939-yilda nashr etilgan va yangi paydo bo'lgan shu ixtisoslikning intellektual salohiyatini ochib bergan "Yangi Angliya aqli" (*New England Mind*) asari bo'ldi. U XVII-XVIII asrlarda Yangi Angliyada gullab-yashnagan va Amerikaning milliy o'ziga xosligi hamda falsafiy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda katta ta'sir ko'rsatgan Protestantism oqimi bulgan puritanizmning ildizlari va ta'sirini o'rgandi. Miller Amerikada puritanizmning birinchi yuz yillik davrini uning aqidasi, ta'lim, kosmologiya, antropologiya va sotsiologiya prizmasi orqali yoritgan. Puritanlar bu erda Injil rivoyatlariga muvofiq hayot qurish uchun Amerikaga okean kesib kelishdi. Calvinist zohidlar, ular Xudoning shubhasiz kuchiga, taqdirni belgilashga, insonning gunohkorligiga moyiligi va tanlanganlik ta'limotiga ishonishgan, unga ko'ra bu

insonning ishlari emas, balki Xudoning rahm-shafqati bilan faqat tanlanganlar abadiy la'natdan qutqariladi. Shubhasiz, Millerning tadqiqotlaridagi asosiy materiallar va'z va diniy asarlar, shuningdek, XVII asr Yangi Angliya tarixi, kundaliklari, tarjimai hollari, sayohatnomalari va voqealari, she'rlari edi. Bu manbalar, xususan, mustamlakachilik davrida paydo bo'lgan eng qadimgi yozuvlarni o'z ichiga oladi - Yangi dunyoni mustamlaka qilish uchun ashaddiy tarafdori, kapitan D. Smit (1580-1631) "Virjiniyadagi ajoyib voqealarning haqiqiy hikoyasi. bu koloniya" (*A True Relation of Such Occurrences and Accidents of Note as Happened in Virginia*); Koloniyaning birinchi gubernatori D.Vintrop (1588–1649) tomonidan yozilgan "Yangi Angliyaning 1630-1649 yillardagi tarixi" (*The History of New England from 1630 to 1649*); puritanizmning asosiy siyosiy ta'limotlarini shakllantirgan ikkinchi gubernator V. Bredford (1590-1657) tomonidan tuzilgan "Plimut plantatsiyasi tarixi" (*History of Plymouth Plantation*). Millerning keyingi ilmiy apologistlaridan biri "uning ishi mavhum fikrlar to'plamining statik rasmini ifodalashdan uzoqda, dramatik, rivojlangan va istehzoli" deb ta'kidlaydi [12, 83]. Millerning ishi ushbu davrni o'rganish uchun ishlayotganlarning barchasi uchun mos yozuvlar nuqtasi bo'lib qolmoqda.

Garvard bitiruvchisi Genri Nesh Smit 1950-yilda fuqarolar urushidan keyingi davrda Amerika adabiyotining asosiy xususiyatlari haqida hikoya qiluvchi "Bokira o'lka" (*Virgin Land*) [12, 27] tadqiqotini yozdi va ushbu asar amerikashunoslikning rivojlanishida katta rol o'ynadi. Muallif XIX asrning ikkinchi yarmidagi AQSH ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotining turli jihatlarini ko'rib chiqadi. O'z sharhini AQShning yangi erlarning tortib olinishi tufayli o'sishi haqidagi bayonotdan boshlab, u iqtisodiyotning rivojlanishi, immigratsiyaning mamlakat madaniy hayotidagi o'rni, amerikaliklarning tarixiy tafakkuridagi o'zgarishlar haqida gapiradi va amerikalik yozuvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda tabiiy fanlarning ahamiyatini ochib beradi. Ushbu ish fanlararo aloqadorlikning rivojlanishiga va fan bo'yicha tadqiqotlarning geografik chegaralarini kengaytirishga yordam berdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 20-asrning 30-40-yillarida natsistlardan qochib, bir qator yirik yevropalik - asosan avstriyalik va nemis faylasuflari, sotsiologlari va siyosatshunoslari Qo'shma Shtatlarga qochib ketganlarida Amerika siyosiy tafakkuri kuchli Yevropa "turtkisini" oldi. Ular, umuman, ilmiy tadqiqotlar madaniyati darajasini oshirishga, Qo'shma Shtatlarni jahon siyosiy fikrining asosiy o'sish nuqtalaridan biriga, xususan, jahon siyosatshunosligining rivojlanish markaziga aylantirishga hissa qo'shdilar. Mamlakatda kuchli tadqiqot "aql markazlari" va ular atrofida shakllangan ilmiy maktablar paydo bo'la boshladi, ular bir-birini to'ldirib, ichki va tashqi manfaatdorlar uchun xizmat qiladigan keng ko'lamli siyosatshunoslik industriyasini shakllantirdi.

Qo'shma Shtatlarga uning iqtisodiy, harbiy va madaniy super kuch sifatidagi maqomi sifatida ortib borayotgan qiziqish va natijada Amerika tadqiqotlarining akademik ixtisoslik sifatida kodifikatsiyalanishi bu sohada yangi nashrlar va yozuvlarning paydo

bo'lishiga yordam berdi. Xususan, mashhur noshir Genri Lyusning 1941-yilda nashr etilgan "Amerika asri" nomli maqolasi AQSH qudratiga nisbatan jamoatchilik tuyg'usi kuchayib borayotganini ko'rsatuvchi e'tiborga molik hodisaga aylandi¹. Amerika tomonidan shakllantiriladigan kelajakdagi dunyo tartibini bashoratli tarzda tasvirlab, Amerika Qo'shma Shtatlari allaqachon ko'rsatgan salohiyatni ta'kidlab, Lyus amerikaliklar boshqa insoniyatga qaraganda "oziq-ovqat, kiyim-kechak, o'yin-kulgiga boyroq" ekanligini ta'kidladi [13, 27]. Biroq, muallifning fikricha, Amerikaning buyukligini nafaqat uning moddiy yutuqlari, balki madaniy va mafkuraviy omillar ham belgilaydi. Lyus "Amerikaning buyuk ideallari - erkinlik sevgisi va imkoniyatlar tengligi" haqida gapirdi, ular insoniyat hayotini hayvonlar darajasidan farishtalardan pastroq darajaga ko'tarishga qodir. Shunday qilib, Lyus o'z maqolasida Amerikaning nafaqat iqtisodiy, balki jahon sahnasida ma'naviy yetakchi sifatidagi timsolini chizadi [14, 135].

Amerikashunoslikning rivojlanishi uchun eng muhim voqea 1947-yilning yozida Zalsburgda (Avstriya) joylashgan 18-asrning Schloss Leopoldskron qal'asida bo'lib o'tdi. Aynan shu yerda, olti hafta davomida amerikashunoslikning xalqaro miqyosda tarqalishida muhim rol o'ynashga mo'ljallangan intellektual voqea - Amerika tsivilizatsiyasi bo'yicha Garvard talabalar kengashining birinchi seminari bo'lib o'tdi. Amerikaning 8 universitetida faoliyat yurituvchi shu fanning turli jihatlariga ixtisoslashgan olimlar Yevropaning 17 davlatidan kelgan 92 nafar delegatga dars o'tishgan. Ishtirokchilar orasida oliy o'quv yurtlari talabalari, o'qituvchilari, yozuvchilar, san'atkorlar va kasaba uyushmalari vakillari bor edi.

Amerikalik professorlar "Amerikashunoslikning asosiy yo'nalishlari - tarix, ijtimoiy fanlar, adabiyot, san'at bo'yicha ko'rsatmalar berishga" intildilar [15, 89]. Rivojlanayotgan fanlararo kontseptsiyaga muvofiq, qatnashuvchilarga Amerika haqida har tomonlama tushuncha berish uchun turli ta'lim sohalari o'rtasidagi segregatsiya bekor qilindi. Akademik maqsadlardan tashqari, tashkilotchilar Yevropa muammolaridan yiroq mavzudagi tadbir ishtirokchilar o'rtasida urushdan keyingi qolgan adovatni bartaraf etishga yordam beradi deb umid qilishdi. Amerikalik ishtirokchilardan biri aytganidek, "Qo'shma Shtatlar haqida mulohaza yuritish imkoniyati tinglovchilarga ma'lum darajada o'zlarining siyosiy-madaniy sharoitlaridan ajralib turishlariga imkon berdi, bu esa bir necha yil oldin bir birini o'ldirishga tayer bulgan odamlar bilan yonma-yon o'tirishga imkon berdi" [16, 147].

Salzburg seminari unda qatnashgan yevropaliklar ongida Qo'shma Shtatlar qiyofasini o'zgartirdi. Amerikalik tashkilotchilar o'z mamlakatlaridagi davlat yoki targ'ibot muassasalarining tadbirga homiylik qilmayotganini qattiq ta'kidlab, erkin muhokamani rag'batlantirdilar, bu esa Yevropaning tadbirga qiziqishini oshirdi.

¹ Birinchi marta Qo'shma Shtatlarning jahon tarixidagi o'ziga xos roli va o'rni to'g'risidagi qarashlar 1839 yilda J.L. O'Sullivan va S. Langtri tomonidan nashr etilgan "Buyuk xalq keladi" maqolasida konsentrlangan shaklda tuzilgan. Unda Qo'shma Shtatlarning dunyodagi maxsus missiyasi haqida so'z yuritilib, uning shakllanish sharoitlari va kelajakka sodiqligi haqida so'z bordi.

Natijada, guruh Yeropada Amerika tadqiqotlari markazi va nafaqat markaz, balki butun qit'ada tarqalgan ko'plab o'rganish markazlari ehtiyoj borligini bir ovozdan qabul qildi.

AQSH boshchiligida transatlantik hamkorlikning rivojlanishi, masalan, Marshall rejasi, NATOning tuzilishi va Sovuq urush voqealari yangi fanning geografik tarqalishiga yordam berdi. Amerika tadqiqotining xalqarolashuvi global miqyosda davom eta boshladi. Urushda mag'lubiyatga uchragan va hali ham AQSh harbiy ishg'oli ostida bo'lgan Yaponiyani Amerika instituti 1947-yildan beri Qo'shma Shtatlarni o'rganishni muvofiqlashtirib keladi. 1953-yilda Germaniya Amerika tadqiqotlari uyushmasi (DGfA) tuzildi, bu mamlakatning intellektual hayotini fashistlar davrining zaharli millatchiligidan uzoqlashtirishga yordam berdi; 1955-yilda Britaniya Amerika tadqiqotlari assotsiatsiyasi (BAAS) tuzildi. 1964-yilda Avstraliya va Yangi Zelandiya Amerika tadqiqotlari uyushmasi tashkil etildi. Amerika hukumati, korporativ va xayriya tashkilotlari moliyaviy yordam orqali amerikashunoslikning xalqaro rivojlanishida bevosita ishtirok eta boshladilar: masalan, Nyu-Dehlida (Hindiston) Ford jamg'armasi Amerika tadqiqotlari bo'limini yaratishga yordam berdi [17, 25]. Amerika tadqiqotlari tashkilotlari hozirda har bir qit'ada 30 dan ortiq mamlakatlarda faoliyat yuritmoqda.

Amerikashunoslikning xalqarolashuvi haqida gapirganda, Amerikadan tashqaridagi fanning maqsadlari Qo'shma Shtatlarning o'zida mavjud bo'lgan maqsadlardan farq qilishini yodda tutish kerak. Agar Amerikada amerikashunoslikni o'rganish va o'qitish apriori o'rganilayotgan madaniyat bilan yetarli darajada tanishishni nazarda tutsa, u holda mamlakat tashqarisida, masalan, Yaqin Sharq mamlakatlarida ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotchi qiyin vaziyatlarda ishlashga majbur bo'ladi. Ko'pgina tadqiqotchilar ham o'qituvchi bo'lib, o'z mamlakatlarida nashr etishda vatandoshlarining bilim darajasi va qarashlaridagi farqlarni hisobga olishlari kerak. Buyuk Britaniya va Frantsiya kabi ba'zi davlatlar Amerikani tarixiy sharoitlari, madaniy va mafkuraviy yaqinligi tufayli ko'proq bilishadi. Biroq, masalan, sobiq sotsialistik blok mamlakatlari Sovuq urush davrida Sovet Ittifoqi bilan assotsiativ aloqalar tufayli buzilgan amerikashunoslikning uzoq yillik an'alarini hali ham to'liq tiklay olmaydi. Sobiq Ittifoqning ko'plab respublikalarida amerikashunoslik boshlang'ich bosqichda, chunki uning kadrlar, resurslar va Sovet davrida yaratilgan boshqa infratuzilmalari Moskva va Rossiyaning ayrim viloyat markazlarida to'plangan.

O'zbekistonda Amerika tadqiqotlari. Ushbu bilim sohasining dolzarbligi va ahamiyatiga qaramay, O'zbekiston mustaqillik yillarida amerikashunoslik ob'yektiv va subyektiv sabablarga ko'ra jiddiy rivojlanmagan. Butun shu davr mobaynida mamlakatda ushbu fanni o'rganish uchun ixtisoslashtirilgan muassasalar tashkil etilmagan, hatto ixtisoslashtirilgan oliy o'quv yurtlarining ham o'quv rejalarida tegishli fanlar yo'q bo'lgan.

Vaziyat 2022-yilda, Prezident Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti (JIDU) qoshida Istiqbolli xalqaro tadqiqotlar instituti, jumladan, Amerika tadqiqotlari markazi (keyingi o'rinlarda Markaz deb yuritiladi) tashkil etilganida o'zgardi. Markazning ishga tushirilishi va o'quv dasturiga AQSh tashqi va ichki siyosati bo'yicha to'liq kurslar kiritilishi bilan talabalarning Amerikashunoslikka bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshdi. Natijada so'nggi ikki yil ichida amerikashunoslikning keng ko'lamli masalalari bo'yicha yakuniy malakaviy ishlar soni sezilarli darajada oshdi, bu esa O'zbekiston ta'lim va ilmiy muhitida ushbu fanga akademik qiziqish va ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi.

Markaz institutning tarkibiy bo'linmasi bo'lib, ilmiy-tadqiqot, axborot-tahliliy faoliyatni tashkil etadi va olib boradi, shuningdek, universitet talabalari va o'qituvchilariga AQSh va Shimoliy va Janubiy Amerika mamlakatlarning ichki va tashqi siyosati mavzularida o'quv-uslubiy yordam ko'rsatadi. Ushbu markaz o'z yo'nalishida O'zbekistonda birinchi bo'lib, AQShni chuqur o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Markaz tomonidan bir qator maqolalar, tahliliy va uslubiy materiallar chop etilgan, "Davlat boshqaruvi asoslari va AQSh siyosiy tizimi" o'quv qo'llanmasi nashr etilgan. Markaz o'xshash ixtisoslikdagi ilmiy muassasalar bilan aloqalarni o'rnatishda diplomatik korpus bilan faol hamkorlik qiladi. Markaz tashabbusi bilan Markazni rivojlantirish, o'quv va ilmiy tadqiqotlar darajasini oshirishga ko'maklashish maqsadida bir qator amerikalik olimlar JIDUga taklif etildi. Markazning tashkil etilishi O'zbekistonda amerikashunoslik fanining rivojlanishidagi birinchi muhim qadam bo'ldi. Buning sharofati bilan ushbu sohadagi ko'p yillik turg'unlikni bartaraf etish va AQSh hamda Shimoliy va Janubiy Amerika davlatlarining ichki va tashqi siyosatini chuqur o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochish imkonini berdi.

Bibliography:

- Kariann Akemi Yokota. *Unbecoming British: How Revolutionary America Became a Post-Colonial Nation*. Oxford University Press, 2011.
- James T. Schleifer. *The Making of Tocqueville's Democracy in America*. Indianapolis: Liberty Fund, 2000.
- Heclo, H. *Christianity and American Democracy*. Cambridge and London: Harvard University Press, 2007.
- Mountjoy Sh. *Manifest Destiny: Westward Expansion*. N.Y.: Chelsea House Publishers, 2009.
- McDowell, Tremaine. *American Studies*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1948.
- Docherty, Thomas. *Our Cowardly Leaders Must Stand Up for Academic Freedom*. Times Higher Education, 2009.
- Barthes, Roland. *The Rustle of Language*, trans. Richard Howard. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Giles, Paul. *Atlantic Republic: The American Tradition in English Literature*. New York: Oxford University Press, 2006.
- The Geography of Identity* / ed. by P. Yaeger. Ann Arbor, Michigan, 1996.
- Parrington, Vernon Louis. *Main Currents in American Thought: An Interpretation of American Literature from the Beginnings to 1920*. 3 vols. New York: Harcourt, Brace and Company, 1930.

- Butts, Francis T. The Myth of Perry Miller. The American Historical Review. 87 (3), 1982.
- Henry Nash Smith. Virgin Land: The American West as Symbol and Myth. Harvard University Press, 2007.
- Luce, Henry R. The American Century. Diplomatic History, 23 (2), 1999.
- Alan Brinkley in The Publisher: Henry Luce and His American Century. New York: Knopf, 2010.
- Smith, Henry Nash. The Salzburg Seminar. American Quarterly, 1949.
- Mead, Margaret. The Salzburg Seminar in American Civilization. Report to the Harvard Student Council, 1947.
- Shrivastava, B. K. American Studies in India. American Studies International, 25 (2), 1987